

SAMENVATTINGEN SPREKERS OCHTENDPROGRAMMA EN WORKSHOPRONDES 9 APRIL

“De kansen van het platteland”: tour d’horizon

Dagvoorzitter: Prof. Dr. Dirk Strijker (RuGroningen, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Culturele Geografie)

Het gaat goed met het Nederlandse platteland, zo concludeerde het SCP een poosje geleden. Mensen zijn er gelukkiger dan in de stad. Toch zijn er wel wat pijnpuntjes.

Het gaat niet overal goed. In het meer perifere deel van het platteland liggen opleidingsniveau en inkomen relatief laag, treedt een snelle demografische verandering op die resulteert in netto-krimp, en staan voorzieningen sterk onder druk. Met name ouderen en sommige lage inkomensgroepen hebben daar last van, hoewel langzamerhand ook duidelijk wordt dat veel voorzieningen vooral een symboolfunctie hebben. Ook de lokale werkgelegenheid staat op het platteland onder druk, en het zijn weer de genoemde groepen die daar vooral last van hebben. Beter opgeleiden zijn meestal pendelaars, en anderhalf-verdieners, en zijn veel minder afhankelijk van de lokale voorzieningen en werkgelegenheid..

Het SCP constateert ook dat de sociale samenhang op het platteland relatief groot is; vaak wordt voor de opkomende participatiemaatschappij het platteland als voorbeeld aangewezen. Het is de vraag of dat terecht is. Met name op het welvarende platteland, met een relatief klein deel autochtone bevolking, lijkt de betrokkenheid overschat te worden. De meer algemene tendensen van individualisering zijn daar net zo goed aanwezig als in meer urbane gebieden.

Er verhuizen ook mensen naar het platteland toe. Uit recent onderzoek blijkt dat die migranten niet alleen verhuizen vanwege de rurale idylle; er zijn veel meer motieven, zoals nabijheid van familie, en toch, werk. Die migranten blijken te hechten aan een aantrekkelijke omgeving. Dat geldt ook voor migranten naar ‘minder aantrekkelijke gebieden’ (amenity-poor areas).

Kortom, het platteland is divers en de mensen zijn er divers. Vandaag gaan we proberen wat lijn te brengen in die diversiteit.

“Nieuwe verscheidenheid, nieuwe ongelijkheid?”

Dr. Lotte Vermeij (Sociaal en Cultureel Planbureau)

De leefbaarheid van dorpen ontwikkelt zich gunstiger naarmate bewoners zich hier actiever voor inzetten. Dat de inspanningen van actieve bewoners effect sorteren is op zichzelf positief, maar het roept ook vragen op. Zeker nu de overheid steeds meer verantwoordelijkheden overlaat aan burgers, bestaat het gevaar dat verschillen in sociale vitaliteit bestaande ongelijkheden tussen dorpen vergroten. Met het onderzoeksproject Sociaal Vitaal Platteland (SVP) wil het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) antwoord geven op twee vragen. In hoeverre doen zich ongelijkheden voor tussen dorpen in de mate waarin, en de manieren waarop bewoners zich inzetten voor hun leefomgeving? En hoe komen deze ongelijkheden tot stand?

Op de fundamenteën van de historisch gegroeide variatie in dorpen, tekent zich volgens Frans Thissen een nieuwe verscheidenheid af. Anders dan de oude verscheidenheid is deze nieuwe verscheidenheid een resultaat van de geschiktheid van dorpen als woondorp. Zo zijn, nu de meeste dorpsbewoners een regionaal georiënteerd leven leiden, de mogelijkheden die bewoners buiten het dorp hebben bepalend voor de ontwikkeling van dorpen. Dorpen in de buurt van een stad hebben meer werkgelegenheid en stedelijke voorzieningen binnen bereik, en bieden bewoners dus beduidend meer mogelijkheden dan meer afgelegen dorpen. Ook is, nu van het dorp vooral de woonkwaliteit voor bewoners voorop staat, de landschappelijke ligging een belangrijke factor geworden in de ontwikkeling van een dorp.

Verwacht kan worden dat deze nieuwe verscheidenheid ook gepaard gaat met verschillen in sociale vitaliteit. Zo trekken dorpen met een goede bereikbaarheid veel bewoners aan met een hoog opleidingsniveau. Omdat opleiding bijdraagt aan veel vormen van vrijwillige inzet kunnen hoger opgeleiden beschouwd worden als ‘menselijk kapitaal’ van een dorp. Ook kunnen verschillen bestaan in de mate waarin bewoners zich verbonden voelen met hun woonomgeving. Een mooie landschappelijke omgeving lijkt gepaard te gaan met een sterke binding, terwijl een stad juist ten koste kan gaan van de lokale binding.

De resultaten wijzen uit dat de dorpen met een bijzonder mooie maar afgelegen ligging in het algemeen sociaal vitaler zijn dan andere dorpen en dat de minder mooie dorpen bij de stad juist het minst sociaal vitaal zijn. Bewoners van de bijzonder mooi gelegen dorpen bij de stad zetten zich opvallend vaak in voor de belevingskwaliteit (o.a. natuur en historie),

maar zijn juist weinig bereid tot het helpen van buuren. Verklarende analyses laten zien dat de gevonden verschillen in sociale vitaliteit nauwelijks worden veroorzaakt door verschillen in menselijk kapitaal en dat verschillen in lokale binding juist een belangrijke rol spelen.

DE ROL VAN HET ONDERWIJS VAN LAAG TOT HOOG / TON NOTTEN**Vijf sores en vijf aanbevelingen****Voordracht Conferentie Kracht van het platteland**

“Wat leefden ze eenvoudig toen
in simp'le huizen tussen groen
met boerenbloemen en een heg.
Maar blijkbaar leefden ze verkeerd,
het dorp is gemoderniseerd
en nu zijn ze op de goeie weg.”
(Wim Sonneveld, *Het dorp*, 1965)

Ton Notten

't Lijkt tot de bezigheden van jongbejaarden te horen om speurwerk te doen naar de eigen bio-, socio- en geografische achtergronden en geschiedenissen. Bij mij was de

aanleiding simpel: mijn zeven jongere zussen en broers vroegen mij rond mijn 65ste verjaardag of ik nu dan toch wel eens terugkwam. Ik was immers in 1958, als bijna twaalfjarige, afgereisd uit m'n Groenlo, en ik woon nu al ruim vijfenveertig jaar in Amsterdam en omgeving, en dat was nou wel genoeg geweest. Mijn geboorteplaats bestaat sinds het jaar 610, ze bekwam in 1283 stadsrechten en is dus geen dorp meer, ontwikkelde zich vóór, tijdens en nà de Reformatie en de Tachtigjarige Oorlog, in vierhonderd jaar dus, tot een solide, besloten katholieke vesting in een goeddeels protestantse regio. Groenlo beschikte vanouds over stevige sorteermecanismen, qua toewijzing naar de bewaarschool, de lagere school en het voortgezet onderwijs (ulo, hbs, ambachts- en huishoudscholen), in de toeleiding naar de plaatselijke of de regionale arbeidsmarkt, of naar de voorvaderlijke boerderijen. Geheel volgens de structuren van de toenmalige verzuiling had Hij Daarboven mij op m'n elfde naar een seminarie/gymnasium gestuurd, elders in het land. En zo kwam ik via-via in de hoofdstad terecht, om daar te gaan studeren.

Ja, ik heb een geschiedenisje. Geboren in een regio waar vandaag de klassieke sociaal-

economische, sociaal-ruimtelijke en sociaal-culturele contouren zijn gekrompen, net zoals de oude sorteermecanismen (Ter Bogt, 1987). Ik heb sinds m'n 65ste twee belangstellingen verworven: voor de geschiedenis in de breedte, en voor de toekomst – en de verbindingsweg ertussen, van onderwijs en onderzoek, beloop ik inmiddels veertig jaar.

Groenlo vertoont tegenwoordig krimp-regionale trekken. Althans, ze krijgt dat stempel. *Dorpen*, ik houd de vierdeling van het Sociaal en Cultureel Planbureau aan, en ik beperk me tot de grote en de kleine afgelegen dorpen, waar resp. 8% en 12% van de Nederlanders wonen. De veraf-krimpdorpen zijn het meest kwetsbaar, zeker zodra de bevolking afneemt (vergrijs/ontgroent), en de generaties-lange bedrijvigheid verdwijnt en/of clustert, moderniseert, door buitenlandse megaconcerns overgenomen wordt; waar winkels lijden onder mededinging, schaalvergroting en bol.com., en waar schooltjes de concurrentie evenmin aankunnen, mede dankzij Artikel 23. Over de vraag of schoolsluitingen nou de oorzaak of het gevolg zijn van het krimpen van de dorpen wordt nog getwist. Hoe dan ook, basisscholen lopen er soms leeg. In februari 2013 adviseerde de Onderwijsraad om vanaf 2019 schooltjes met minder dan honderd leerlingen te sluiten. 1500 van de 6897 scholen, zo'n 21%, zijn te duur, hun kwaliteit staat onder druk. Ongeveer 45% van de basisscholen in zogeheten krimpregio's zou dicht moeten, en het dalende geboortecijfer voert dat percentage verder op. De ondertitel van het rapport van de raad daagde wel uit: 'Sterk en pluriform onderwijs in tijden van krimp'.

Het onderwijs is één van de urgente, zij het late aanleidingen voor de publieke discussie over de krimpregio's. Maar de kwestie is breder, ze is sociaal-economisch, sociaal-ruimtelijk én sociaal-cultureel van aard. Alle drie tegelijk. *Krimpregio's* is een mistroostig begrip. In zulke regio's, en zo klinkt het al iets opgewekter, werden *self-supporting* en autonome *all-in*-dorpen in het beste geval 'woondorpen'. De risico's voor de minder zonnige buitenplaatsen zijn evident. De aanstaande decentralisatie van de jeugd- en ouderenzorg en de Wajong versterkt de neergaande lijnen, zeker bij gemeenten waar toch al sprake is van schuld: van Coevorden en tot Terneuzen, en van Vaals tot Winterswijk. De gehaaste Randstedelijke kenniseconomie kan het hebben, Delfzijl niet, aldus Robert Giebels recent in *de Volkskrant*.

Ik leg u vijf sores voor en doe vijf aanbevelingen. Zonder nou de ideologen in de kaart te willen spelen die bezuinigen en participatiesamenleving weten te combineren, vraag ik aandacht voor enkele inzichten over sociaal kapitaal, en in het bijzonder de rol van het *onderwijs*. De kracht daarvan is groot, en dat zeg ik niet alleen uit eigen ervaring. We kunnen niet om de oude wijsgerige definitie van de samenhang tussen het Weten, het Werken en het

Wonen heen, zoals Plato, Immanuel Kant, Jürgen Habermas (het Ware, het Goede en het Schone) en hedendaagse sociale wetenschappers als Godfried Engbersen (en ikzelf) die omschreven – maar ik wil wel verder gaan. Ja, de klassieke drieslag $w \rightarrow w \rightarrow w$ suggereert een noodzakelijke volgorde: onderwijs als voorwaarde voor maatschappelijke stijging en voor een plek op de arbeidsmarkt, en daarmee voor betere woon- en levenskansen. Dat trio pakt persoonlijk, groeps- en sociale-klasse-gewijs uit, en maatschappelijk. Een rechte lijn!? Mwah, U mag er ook een krachtenveldje van tekenen, of een driehoekje, of drie elkaar deels overlappende cirkeltjes à la Bronfenbrenner – maar daarover straks.

(1) In elke samenleving vormen het *onderwijs* – in de breedste zin van het woord: van pre-school, tot basis- en voortgezet en hoger onderwijs – en het trio formele, non-formele en informele *volwasseneneducatie* de noodzakelijke voorwaarde of de motor van behoud en discipline, van vooruitgang én van sociaal-etnische en (krimp)regionale sortering. Die motor startte bij ons in de Bataafsche Republiek, in 1801, met de Schoolwet. En toen kwamen de (m)ulo, het (meer) uitgebreid lager onderwijs, in 1857, de Hogere Burger School (hbs) in 1863, de ambachtsschool in 1865, de mms (middelbare meisjesschool) in 1867. Het gymnasium, voor kinderen van geletterden, kent een lange voorgeschiedenis voordat het in de Wet op het Hoger Onderwijs van 1876 werd opgenomen. En de huishoud- of kookschool, uit 1888, behoorde weer tot het lager beroepsonderwijs. Die selectiemachinerie liep niet geheel af in 1968, met de invoering van de Mammoetwet en de Citotoets – want in onderwijs en educatie komen voor de meeste mensen nog altijd de grote, lees: historische, regionale en maatschappelijke lijnen én de persoonlijke lijnen samen. Het onderwijs *regelt* nog altijd heel veel. Al dan niet beoogd, en dankzij én ondanks het beleid.

(2) Nog 'n vitaal trekje van het vaderlandse onderwijs. Nederland is, naar de normen van de Oeso, de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling, een krenterig landje wat betreft zijn onderwijsinvesteringen. De bescheiden norm voor de onderwijsbudgetten van de vierendertig rijkste economieën ter wereld is hun gemiddelde van 6% BBP. Ons land zit op 5¼%. Onderwijs wordt tegenwoordig, in neoliberale kring, vereenzelvigd met excellentieconcurrentie. Dat is kennis-ideologische grootspraak: in de tien jaar rond de eeuwwisseling werd 11% bezuinigd op het hbo, en 53% op het wetenschappelijk onderwijs, aldus Henriette Maassen van den Brink, in 2004. Zeven jaar later beloofde het kabinet-Rutte I de eerste-geldstroom-investeringen in het wetenschappelijk onderzoek terug te brengen van 0,78% BBP in 2012 naar 0,65% in 2018. Dat snoeiwerk leidt aan universiteiten niet zelden tot eenkennigheid, animositeit en angstzweet om derde-geldstroomgelden te verwerven: 'Mijn specialisme is nog kleiner dan het jouwe, en daar blijf jij van af. (En ik

kreeg er twee ton subsidie voor.)'

(3) Onderwijseconomie, dat is *saneren*. Ook het Rijksbekostigde *deeltijdse, levenslange leren* is in deze eeuw meer dan gehalveerd. Sinds 2012 studeert nog krap 10% van de studenten deeltijdig, voor het overgrote deel hbo'ers. Van die deeltijdstudenten valt de helft in de leeftijdscategorie van 25 tot 39 jaar, en met het stijgen der jaren zijn het meer universitaire dan hbo-studenten. In Zweden, Groot-Brittannië en Denemarken liggen de cijfers aanmerkelijk hoger. Bij ons is snoeien in het deeltijdonderwijs voor 30-plussers, in hun combinatie van parttime-werk-parttime-studeren, het *mid-career*-onderwijs, zoals we dat vroeger kenden in de opleidingen voor middelbare akten, geliefd onder bezuinigers. De overheid zou daarvoor juist *vouchers* moeten uitreiken, bepleitte Alexander Rinnooy Kan recent; hij riep het in 2008 al: 'geef laatbloeiers meer kansen'.

(4) Nog meer kortzichtigheid? Vierde indicatie: sinds enkele decennia kent Nederland geen landelijk gesteunde *volwasseneneducatie* meer. Rob Hajer overzag in 1981 het pakket aan de hand van de vraag: hoe spoorde de volwasseneneducatie met de culturele, sociaal-politieke en economische ontwikkelingen, zowel landelijk als internationaal? In de eerste tien jaren, de Wederopbouw, stond naast het economisch herstel de ideologische restauratie voorop. Tussen 1955 en 1965 kreeg deze notie de actieve inhoud van maatschappelijke verantwoordelijkheid en van humanisering van de samenleving, met als hoofdaccenten: consumentenvoorlichting en -opvoeding, burgerschapsvorming, het leren deelnemen aan het democratisch proces, *community education*. En van 1965 tot 1975 waren er drie educatieve onderstromen: de personalistische of humanistische overtuiging (ontmoeting, individuele zelfontplooiing), de verbetering van intermenselijke verhoudingen (groepsdynamica), en het pragmatisch-utilitaire standpunt met het oog op het versterken van zelfredzaamheid, ook wel 'sociale actie' geheten.

En toen begon de neergang, eigenlijk al ten tijde van het kabinet-Den Uyl. De pragmatisch-utilitaire lijn ten aanzien van de permanente educatie zette door. Met een schier lachwekkend dieptepunt, in 1996/1997, onder leiding van minister Jo Ritzen, in zijn zogeheten Kennisdebat: volwasseneneducatie en levenslang leren kregen toen, qua politieke *support*, strikt 'kenniseconomische' accenten. Dat bleek gaandeweg een even magisch als loos adjectief. Ritzen, de onderwijseconoom die in 1993, geheel in de lijn van voorgangers als Wim Deetman, de 'tempobeurs' invoerde: onderwijs volgen, prima, maar snel een beetje. Een waarschuwing van de Oeso, in 2008, dat Nederland meer aan permanente educatie

moest doen wilde het zelfs zijn eigen doelstellingen van de kenniseconomie halen, had geen succes. (Terzijde: ongeveer veertig jaar eerder had ons land de Oeso nog opgeroepen dat zij meer aan de *worldwide* bevordering van de volwasseneneducatie moest doen.)

(5) De oproep van de Oeso van 2008 was wel ambivalent, gezien het feit dat Nederland *ondanks* het ontmoedigingsbeleid van de overheid het meest opleidingen-stapelende land van de Europese Unie is. Of *was!?* Ruim 40 procent van de allochtone studenten aan hbo of universiteit was begonnen in het vmbo en had zich omhoog weten te werken. Liefst driekwart van hen gebruikte de mbo-route om het hbo te bereiken. Ging in 1996 nog 15 procent van de Turkse en Marokkaanse jongeren stapelend van het (v)mbo door naar een hbo-opleiding, tien jaar later was dat gestegen naar ongeveer 40 procent. Bij Surinaamse jongeren steeg het percentage van zulke stapelaars van 30 procent naar 50. (Spijtig: onder Antillianen treffen we nauwelijks stapelaars.) Wél doen stapelende allochtone jongeren drie jaar langer over hun (vervolg)opleiding dan autochtone. In dat decennium rond de eeuwwisseling stegen autochtonen via-via 'slechts' met 15 tot 20%. Vele niet-westerse allochtonen stromen dus op een te laag niveau in. Zij hebben te maken met een steviger selectie aan het eind van de basisschool.

Een tweevoudige conclusie. Na Frankrijk en België wordt, op elf-, twaalfjarige leeftijd, nergens binnen de rijke Unesco-landen zo straf sociaal-etnisch gesorteerd als in Nederland. *Sorteren, dat gaat van bovenaf en van binnenuit*. En nergens binnen de Europese Unie wordt zoveel gestapeld als in ons land. *Stapelen, dat gaat van onderop*.

De *mistroostigheid* van zowel het onderwijs-en-educatie-beleid als van het begrip 'krimpregio' spreekt uit veel van deze gegevens. *Die alle ook hun keerzijdes hebben*. Ik ga nog niet zover dat ik spreek van *uitdagingen*. Wel ben ik ervan overtuigd dat het gehele onderwijs tal van kansen en mogelijkheden heeft, binnen de sociaal-ruimtelijke, idem-economische en sociaal-culturele aspecten van de drieslag van weten, werken en wonen. Daar kunnen de gedachtewisselingen van vandaag kracht krijgen. Want in krimpregio's mogen dan het onderwijs en educatieve voorzieningen, *en dus* de toeleiding naar de arbeidsmarkt, de kansen op de woningmarkt, en de sociale betrokkenheid, de participatie en burgerschap onder druk staan, er zijn niet alleen beroerde vooruitzichten wat betreft de kracht van onderwijs/onderzoek/innovatie. *Kom op!* Het onderwijs past geen moeheid, lamlendigheid en zachte sabotage – al is daartoe, toegegeven, vaak wel aanleiding.

De ambities moeten we zien te vinden, én uit te baten, in educatieve arrangementen, in *networking* met verwante en minder verwante partners.

(1) Zo wordt er toch heel wat gestudeerd in Nederland. 't Kan meer, zeker in die krimpregio's, waar de uitslagen van de Citotoetsen immers niet echt verschillen van die in de rest van het land (behalve in het rekenen). Maar: in het westen is zo'n 30% van de mensen hoger opgeleid, in de buitenprovincies ruim 20%. Er zijn *landelijk* ruim 500.000 (v)mbo-cursisten bij ruim veertig Regionale OpleidingenCentra (ROC's), 400.000 hbo- en ruim 250.000 universiteitsstudenten. Een kwart van hen studeert en leeft in en tegen de krimpregio's. En dan is er het vavo, voortgezet algemeen onderwijs voor volwassenen, oftewel 18-plussers; onder bepaalde voorwaarden kan een school 16-jarigen en 17-jarigen uitbesteden aan het vavo, waarmee voorkomen wordt dat ze vvs'ers (voortijdig schoolverlaters) worden. Ook de 19.000 vavo'ers zijn over het land verspreid, dus ook in en tegen de krimpregio's aan. de regionale cijfers kennen we nog niet, en evenmin de regionale opwaartse mobiliteit-cijfers.

Wat 'n cijfers! Dat zijn mensen die leren, studeren en meestal deeltijd-werken. De eerste categorie partners van het onderwijs is uiteraard de *arbeidsmarkt*. Doorgaans het midden- en kleinbedrijf (mkb), de publieke en de marktgerichte dienstverlening, woningcorporaties, voorzieningen zoals zorg, onderwijs en welzijn, en lokale en regionale overheden. Wat 'n aggregaat, wat 'n *power!* Wat gebeurt daar, en wat staat er te gebeuren? We weten het een en ander over de samenwerking en ook over de mogelijkheden in deze: van stages en leer-/werkplaatsen (en in het uiterste geval wijkscholen) tot kwaliteitsversterking en deskundigheidsbevordering en -onderhoud, aan beide kanten. De *nieuwe ambachtelijkheid* vormt voor vele partners van het onderwijs meer dan een slogan.

Onderzoek en innovatie daarvan zijn meer dan wenselijk. Hoeveel kansen bieden vandaag de dag vooral de hogescholen! Hogescholen: in 2001 is een start gemaakt met de introductie van zogeheten lectoraten in het hbo. De inmiddels ruim 500 lectoren, stevast deeltijds benoemd, kregen de viervoudige opdracht mee om

- (1) door onderzoek kennis te ontwikkelen en te laten circuleren,
- (2) in interactie met de beroepspraktijk, en
- (3) met kennisinstituten en in/om het beroepsonderwijs,
- (4) waarmee tevens de professionaliteit van de hogeschool-docenten is gediend.

(En, ten vijfde, om onderzoeksgelden binnen te halen.)

De lectoraten zijn verspreid over het gehele land, in en buiten de steden. En zij hebben

regionale en landelijke netwerken.

(2) Onderwijs- en onderzoekskansen bij uitstek voor de krimpregio's! Hoe dan? Graag wat meer inzet voor het *mid-career*-, deeltijds hoger onderwijs. De kwantitatief nog bescheiden hbo-master-opleidingen hebben per definitie een nieuwsgierige én innovatieve inslag. Maar arrangeer ook eens meer samenwerking tussen vmbo, mbo en hbo – al is het maar om voor de klimmers de pijnlijke kloven en de kloofjes ertussen te overbruggen. Zie de overgang van mbo naar pabo: bijna een derde van de zesduizend eerstejaars pabo-studenten is afkomstig van het mbo, maar van hen slaagt slechts een kwart in één keer voor de rekentoets en 63% voor de taaltoets. Onder studenten met een havo- of vwo-achtergrond is dat percentage veel hoger. Algemene suggestie aan het mbo en hbo: zet meer in op de beroepsvoorbereidende samenhang en idem samenwerking. Maar zouden we niet eerst meer moeten weten van de krimpregionale doorstroom-cijfers.

(3) En dan die *volwasseneneducatie* in ons land. Wat is daarbij in een halve eeuw veel veranderd. Wat 'n perspectiefwisselingen! Toekomstmogelijkheden liggen er zeker. Van een regionale volkshogeschoolbeweging en bijdragen aan de plattelandse participatiesamenleving naar Learn for Life én Rural Academy, bij voorkeur ook landelijk en Europees. Kunnen de schaal-betrekkingen versterkt worden: regionaal, landelijk, Europees? Ja.

(4) De vierde aanbeveling hangt daarmee samen: het hoognodige krimpregionaal beleid, met inbegrip van onderwijs, onderzoek, innovatie en deskundigheidsbevordering, is sowieso verdrietig wanneer het, lui, neoliberal en moraliserend, aan de regio's en de woondorpen zèlf wordt overgelaten, aan de grote en de kleine afgelegen dorpen dus, waar één op de vijf Nederlanders woont. Werden op zo'n manier, bij onze Zuiderburen, de economieën van Vlaanderen en Wallonië veertig jaar geleden niet geheel uiteengedreven? De *brede Nederlandse contexten* verdienen meer: tegelijk investeren in 'krimpregionaal-relevante' kennis én in landelijk en Europees interessante innovatieve productiviteit.

(5) Samenvattend: we zijn toe aan een nieuwe, brede regiogerichte ontwerp- of arrangeerkunde. Nadenken over en ontwerpen van streekverbeteringsprogramma's, met inbegrip van de beïnvloeding van het sociaal gedrag en de attitudes van mensen. *Social engineering* heette dat al vóór de oorlog in de VS, en vanaf 1956 ook in onze Noordoostpolder, met het oog op een verstandige verdeling van landbouwgronden aldaar, 'de maakbaarheid van boer en gezin', een

initiatief van de in het Noord-Groningen Ulrum geboren (1908) Sicco Mansholt. (Mansholt, die later afstand nam van zijn gehele landbouw-beleid terwijl dat toch de aanjager was geweest voor de EEG, later EU, én voor de tweede- en derde-generatie-boeren in de polder.) Social engineering belandde ook in het nieuwe vak 'andragologie', dankzij de als medicus en psycholoog opgeleide Tonko Tjarko ten Have, in 1906 geboren te Noordbroek in Oost-Groningen, nu ook al 'n krimpregio.

De aandachtspunten heb ik genoemd, de partners of aandeelhouders aan u voorgesteld. Aanbeveling 6: laten we een forum vormen dat met ontwerpen komt voor onderzoek, met discussies en innovatie, een forum dat de boel bij mekaar houdt, en dat onderzoek bevordert dat nieuwe arrangementen uitprobeert en beoordeelt. Regionale innovatiegerichte (etc.) hogescholen kunnen hierin een voortrekkersrol vervullen. Dus: wordt vervolgd.

Geraadpleegde literatuur

Bogt, Tom ter, *Opgroeien in Groenlo. Jongeren, zingeving en levensbeschouwing*.

Amersfoort, Leuven: Acco, 1987.

Borst, P., Loze praat over innovatie. *Wetenschap. NRC Handelsblad*, 29 maart 2014, W3.

Crul, M., A. Pasztor & F. Lelie, *De tweede generatie. Last of kansen voor de stad?*

Amsterdam: IMES, Universiteit van Amsterdam, 2008.

Emmelot, Y., S. Karsten & J. Roeleveld, *Segregatie in het basisonderwijs in Almere*.

Amsterdam: Kohnstamm Instituut, 2010.

Funnekotter, B. & J. Vasterman, Levenslang leren? Niet in Nederland. *NRC Handelsblad*, 12 maart 2014, 2-3.

Giebels, R., Randstad kan het hebben, Delfszijl is de pineut. *De Volkskrant*, 28 maart 2004, 10-11.

Hajer, R., *Volwassenenvorming – beleid en democratisering. Terugblik en perspectief*.

Amersfoort: De Horstink, 1981.

Herweijer, L., *Making up the Gap. Migrant Education in the Netherlands*. The Hague: SCP, 2010.

Karel, Erwin H., *De maakbaarheid van boer en gezin. Streekverbetering in Nederland 1956-*

1970. *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis*, 2007, 4, 161-184.
<http://www.tseg.nl/2007/4-karel.pdf>
- Maassen van den Brink, H., *De maat der dingen*. Kohnstamm lezing. Amsterdam: Vossiuspers UvA, 2005.
- Merriënboer, Johan van, *Mansholt. Een biografie*. Amsterdam: Boom, 2006.
- Notten, Ton, Doorzetters uit de arbeidersklasse. Leve de onderwijssociologie! [Bespreking van Mick Matthys, Doorzetters uit de arbeidersklasse] *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 2010, 19, 4, 112-118.
<http://www.journalsi.org/index.php/si/article/view/240/209>
- , Drie keer Margaretha. [Besprekingen van Jos Palm, Moederkerk, Agnes Amelink, De gereformeerden, en Gerard Mostert, Marga Klompé] *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 2012, 21, 4, 76-88.
<http://www.journalsi.org/index.php/si/article/viewFile/337/286>
- , Het sextet van de volwasseneneducatie. In: Id., *Vleermuisouders en andere essays over het opgroeien in de stad*. Antwerpen, Apeldoorn: Garant, 2012, 122-145.
- , Uitdagingen van en aan krimpregio's [Bespreking van De dorpenmonitor], *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 2013, 22, 4, 122-124.
<http://www.journalsi.org/index.php/si/article/view/URN%3ANBN%3ANL%3AUI%3A10-1-114627>
- , Van volkshogeschoolbeweging naar participatiesamenleving, en terug? [Bespreking van M. van der Linde & J. Frieswijk, De volkshogeschool in Nederland, 1925-2010], *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 2014, 23, 1, 140-142.
<http://www.journalsi.org/index.php/si/article/view/URN%3ANBN%3ANL%3AUI%3A10-1-116077>
- Onderwijsraad, *Grenzen aan kleine scholen. Sterk en pluriform onderwijs in tijden van krimp*. Den Haag: Onderwijsraad, 2013
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Naar een lerende economie. Investeren in het verdienvermogen van Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2013.

“Hoe overleeft ‘Ons Dorp’?”

Frans Thissen (Universiteit van Amsterdam)

Inleiding tijdens studiedag ‘De Kansen van het Platteland’, 9 april 2014, Amsterdam

Frans Thissen, Afdeling Geografie, Planologie en Internationale Ontwikkelingsstudies, Universiteit van Amsterdam (j.f.c.m.thissen@uva.nl)

“Bredevoort vecht voor flappentap”. Enkele maanden geleden wijdde de Volkskrant een volledige pagina aan het verlies van één geldautomaat in één dorp: Dé flappentap van het boekendorp Bredevoort. De bewoners moeten nu naar Aalten op 3,5 kilometer en zijn bezorgd over de ouderen in het dorp en de boekhandelaren zonder pin. Mooi dat de bewoners in actie komen, sympathiek dat zo’n landelijke krant daar aandacht aan besteed. Maar bewijzen we het dorp in Nederland met deze aandacht voor het verlies van deze lokale voorziening daarmee een dienst? Ik vind van niet. Het imago van het kleine, relatief afgelegen dorp in Nederland loopt zo opnieuw een deuk op. De onderliggende boodschap van zo’n krantenbericht is namelijk tweeledig. Het traditionele dorp is voorbij, heeft door verlies van functies zijn identiteit verloren. ‘Ons dorp’, zoals we dat kennen met Brink en Dorpsstraat, is verleden tijd. Én; het dorp van nu kan in deze moderne tijd eigenlijk niet meer meekomen. Als bewoner van zo’n dorp ontbreekt het je aan de meest basale zaken.

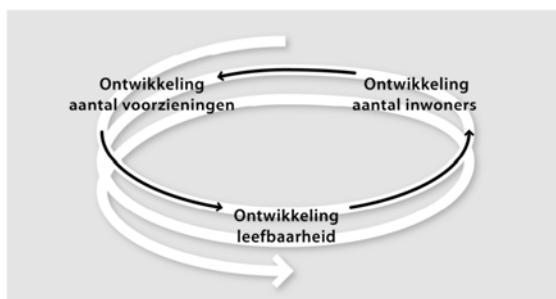
Wat zijn de kansen van het dorp als woonplaats en welke rol spelen daarbij veranderingen in de relatie tussen mens en omgeving? Ik heb het vooral over de relatief kleine dorpen, dorpen tot zo’n 4000 inwoners, nog steeds de woonplaats van ruim 2,8 miljoen Nederlanders. De meeste, ongeveer 2 miljoen, wonen in kleine afgelegen dorpen. Ik wil vooral uw aandacht vragen voor veranderingen in de emotionele binding die dorpsbewoners met hun dorp hebben. En voor de veranderende verscheidenheid aan dorpen. Op basis daarvan wil ik vijf hefbomen voor leefbare en sociaal vitale dorpen agenderen. En ik sta als intermezzo stil bij de specifieke positie van grensdorpen.

De afgelopen halve eeuw is de relatie tussen mens en omgeving ingrijpend veranderd. Die veranderingen zijn te duiden met de begrippen binding en schaal. Vanuit een ruimtelijk gezichtspunt is het goed om verschillende soorten van binding te onderscheiden. Ik volsta hier met twee constatering: *ten eerste* dat door groeiende mobiliteit en welvaart en door individualisering, de economische, functionele en sociale bindingen voor veel dorpsbewoners zich hebben verruimd van het dorp tot een wijdere regio, een regio die in Nederland in het algemeen een stedelijk centrum bevat. *Tegelijkertijd* heeft de culturele en politieke binding van bewoners, voor zover die territoriaal bleef, zich steeds meer ingeperkt tot de eigen woning en de directe woonomgeving. Schaalvergroting is in de afgelopen halve eeuw van groot belang geweest en vanuit het dorp bezien heeft dat verlies van werkgelegenheid en voorzieningen opgeleverd. Tegelijkertijd moeten we constateren dat

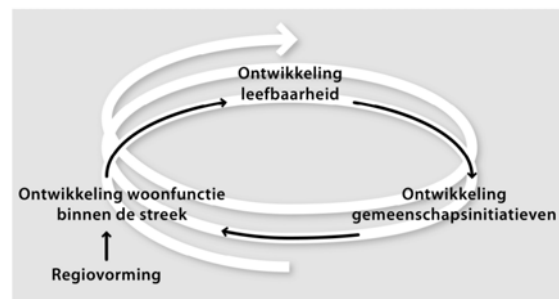
dorpsbewoners in feite meer mogelijkheden hebben gekregen om een groter aantal en naar kwaliteit betere en meer gedifferentieerde voorzieningen en arbeidsplaatsen te bereiken. De auto en de welvaart spelen daarbij een doorslaggevende rol. De schaalvergroting heeft overigens niet alleen verlies voor dorpen opgeleverd maar soms ook winst. Binnen ruimere kaders zijn dorpen een geschikte plek niet alleen om te wonen, maar ook voor recreatie en toerisme en voor allerlei vormen van zorg. En er is naast schaalvergroting ook sprake van schaalverkleining, vooral in het culturele en politieke domein. Bewoners zoeken in cultureel opzicht naar een woonplek die hen qua identiteit past. En zij willen daar ook zeggenschap over. Het heeft de emotionele band die bewoners hebben met de plek waar ze wonen veranderd. Was in het verleden vaak op een vanzelfsprekende wijze sprake van dorpsbinding met het dorp waar men geboren en getogen was, er is steeds vaker sprake van dorpstrots of lokaal bewustzijn, waarbij bewoners een emotionele band hebben met de plek waar ze - soms recent - zijn gaan wonen.

Dorpen zijn door deze algemene ontwikkelingen steeds minder autonoom en zijn steeds meer woondorp geworden. *Let wel*, beide uitersten bestaan niet, maar dorpen maken allemaal een verandering door waarbij ze steeds minder autonoom zijn en steeds meer woondorp worden. Karakteristiek voor het autonome dorp is dat er veel bewoners zijn die 'van het dorp' zijn en die zoveel als mogelijk 'op het dorp' doen. Het woondorp kent vooral bewoners die daar op een bepaald moment zijn gaan wonen, primair vanwege de aantrekkelijke woning en de aangename woonomgeving. En het zijn bewoners die voor werk, voorzieningen en sociale contacten zich niet van het dorp afhankelijk voelen.

Van een oude verscheidenheid gebaseerd op lokale economie en cultuur ontwikkelt zich op het platteland steeds meer een nieuwe verscheidenheid op basis van levensfase en sociaal-economische positie. Maar in feite hebben dorpen steeds met twee werkelijkheden te maken en twee soorten van emotionele binding. Dat betekent dat bij veranderingen steeds twee referentiekaders een rol spelen.

Leefbaarheid in het autonome dorp

Leefbaarheid in het woondorp

Met het referentiekader van het autonome dorp worden in feite oorzakelijke relaties gelegd tussen (1) de ontwikkeling van het aantal inwoners, (2) de ontwikkeling van het aantal voorzieningen en (3) de ontwikkeling van de leefbaarheid.

Maar *verlies van voorzieningen* zoals die zich in veel dorpen al langere tijd voordoet is vooral het resultaat van structurele schaalvergroting en van regionaliserend gedrag van bewoners zelf: zij gaan steeds vaker aan de voorzieningen in het eigen dorp voorbij ! En *bevolkingdaling* in dorpen is vooral het resultaat van een dalende woningbezetting. Als men de ontwikkeling van het aantal voorzieningen als basis ziet voor de ontwikkeling van de ervaren leefbaarheid dan heeft dit model in feite geen ander perspectief dan een afnemende leefbaarheid, een spiraal omlaag. Het uitdragen van dit beeld - zoals in het krantenartikel over de flappentap van Bredevoort - , geeft het dorp een zielig imago.

Er is ook een andere visie op de ontwikkeling van leefbaarheid mogelijk en wel vanuit het referentiekader van het woondorp. Een realistischer visie en een visie met meer perspectief: een spiraal omhoog. Daarbij wordt de ontwikkeling van de woonfunctie van dorpen binnen een regionaal kader als de basis gezien voor de ontwikkelingen in het dorp. De ontwikkeling van de woonfunctie (1) vormt dan de belangrijkste achtergrond voor (2) de ontwikkeling van de leefbaarheid ter plaatse, terwijl deze ontwikkeling weer de voedingsbodem kan vormen voor (3) de ontwikkeling van gemeenschapsinitiatieven; initiatieven die een bijdrage leveren aan de sociale infrastructuur van het dorp. Initiatieven die op hun beurt weer bijdragen aan de verdere ontwikkeling van de woonfunctie van het dorp. Het schema maakt ook duidelijk dat het niet alleen gaat om leefbaarheid maar ook om sociale vitaliteit. Bewoners zijn niet alleen consumenten of slachtoffers van hun omgeving. Zij leveren ook een bijdrage aan hun omgeving. Een dorp is sociaal vitaal als bewoners zich inspannen voor elkaar en hun omgeving en wanneer nieuwe initiatieven van de grond kunnen komen.

Een mooi voorbeeld van een gemeenschapsinitiatief is het Dorpshuis van Zuidermeer, een dorp van nog geen 500 inwoners in de gemeente Koggenland. De katholieke kerk is daar in 2010 verbouwd tot multifunctionele ruimte. Het dorp wist alle betrokken partijen op één lijn te krijgen en een aanzienlijk bedrag uit een VSB-fonds te verwerven. Toch kan ook een dorp als Zuidermeer met nieuw *verlies* worden geconfronteerd. Zo heeft de basisschool in Zuidermeer op dit moment ongeveer 40 leerlingen en zullen ontwikkelingen op dit vlak door de bewoners met zorg worden gevolgd. Het is ook onder dorpsbewoners wel duidelijk dat nog veel veranderingen op hen afkomen. Voortgaande schaalvergroting, demografische veranderingen, een nieuwe verstedelijking gevoed door een veranderende economie. Ze hebben ingrijpende gevolgen voor kleine dorpen, in Nederland maar ook elders in Europa. Vooral als zij een afgelegen positie hebben.

In 'In Another World' geeft de Schotse schrijver en dichter Tom Pow een indringend beeld van 'dying villages', aan de randen van Europa. Hij wil - vlak voor het einde - de verhalen van de laatste bewoners noteren. In die verhalen zitten elementen van nostalgie en eigen jeugdherinneringen aan stilte, duisternis en kou. Maar hij is vooral geraakt door de emotionele binding die dorpelingen hebben aan juist die plek en hun betrokkenheid op elkaar. Het boek is geen wetenschappelijke verhandeling maar een zoektocht naar een essentie die verloren dreigt te gaan. Het boek illustreert echter goed dat het vooral de afgelegen dorpen, vooral in grensgebieden, zijn die de gevolgen van demografische en structuurveranderingen ondervinden. En het laat zien hoe belangrijk en hardnekkig

traditionele dorpsbinding in deze dorpen is.

Onderzoek in de Vlaamse Westhoek leert dat niet alleen aan Europa's buitengrenzen, maar ook aan Europa's binnengrenzen dorpen stagneren. Krimp doet zich eerder aan de grens voor, ook in Nederland, ook in Vlaanderen. Maar ook langs grenzen blijven belangrijke lokale verschillen bestaan.

Waar liggen nu de kansen op nieuwe dynamiek voor dorpen? En dan niet gericht op behoud van het autonome dorp maar op een succesvol omgaan met verandering tot woondorp. Wat zijn de hefboomen voor een leefbaar en sociaal vitaal dorp? Ik onderscheid er vijf.

Allereerst: het moet in een dorp goed wonen zijn: de kwaliteit van de woning en de kwaliteit van de directe woonomgeving; dat vormt de basis. En in veel dorpen is sprake van een goede woonkwaliteit. Dat zit hem vooral in de woningkenmerken, zoals een 'woning waar je nog om heen kan lopen', met relatief veel ruimte ten opzichte van de prijs en een vrij uitzicht. Ook op het gebied van veiligheid en overlast scoren veel dorpen gunstig. En natuurlijk de aanwezigheid van cultuurhistorische monumentaliteit en aantrekkelijke natuur en landschap kunnen meehelpen. Een werkelijk dorps ruimtelijke kwaliteit is het vaker voorkomen van 'overruimte', ruimte die nog bestemd kan worden of die in publiek gebruik is. Gegeven de vrij algemene woonkwaliteit in Nederlandse dorpen en de redelijke bereikbaarheid van voorzieningen krijg ik de indruk dat het bij de woonkwaliteit in dorpen steeds vaker gaat om het gevoel 'passend' te wonen. Dan gaat het er vooral om of je je in het dorp thuis voelt, er welkom bent. In plattelandsgebieden met krimp, vaak in een grenspositie, levert de combinatie lokaal functieverlies en slechte woonkwaliteit vaak stagnatie op. Daar is de echte krimp het eerste zichtbaar. Omgaan met krimp betekent vooral daar: blijf ook bij afbouw van de woonfunctie gericht op het verbeteren van de woonkwaliteit.

Een tweede hefboom: Dorpsbewoners moeten de gelegenheid hebben om elkaar te ontmoeten en die ontmoetingsplaats moet een open karakter hebben. Voorzieningen kunnen zo'n ontmoetingsplaats leveren: de dorpschool, de dorpskroeg, de dorpskerk, het sportveld. Het is vooral het multifunctionele dorpshuis dat in kleine dorpen die rol speelt: Veel bewoners waarderen het dorpshuis als ontmoetingsplek en veel dorpsbewoners komen er ook regelmatig. Het onderzoek in een aantal Friese dorpen heeft mij vooral geleerd dat wij weliswaar geneigd zijn om het dorpshuis als voorwaarde te zien voor leefbaarheid en sociale vitaliteit, maar dat het omgekeerde veel belangrijker is: Een goed functionerend dorpshuis is vooral een gevolg van het feit dat het dorp als leefbaar wordt beschouwd en een teken van sociale vitaliteit. Een goed functionerende ontmoetingsplek heeft een groot draagvlak en is gelijkelijk toegankelijk voor alle bewoners. Dat lijkt vanzelfsprekend, maar aan die voorwaarde wordt niet altijd voldaan. Het is mijn indruk dat *top-down* gerealiseerde multifunctionele centra hier eerder een probleem ondervinden dan dorpshuizen die primair het resultaat zijn van een dorpsinitiatief.

Gaat het tot nu toe vooral over 'stenen', nog belangrijker is te beseffen dat het bij leefbaarheid en zeker bij sociale vitaliteit vooral gaat om 'mensen'. Onder dorpsbewoners

moet voldoende sociaal kapitaal voorhanden zijn. Daarbij lijkt het vooral te gaan om bewoners met grote sociale netwerken. Onderzoek naar de achtergronden van sociale vitaliteit wijst ook steeds naar het belang van bewonerskenmerken en bij verschillen tussen dorpen allereerst naar de verschillen in bevolkingssamenstelling. Vooral het opleidingsniveau van bewoners lijkt steeds van belang. Nu er weer zo nadrukkelijk wordt gesproken over het belang van onderwijskansen en burgerkracht, lijkt het me leerzaam om nog eens goed te kijken naar de ervaringen met plattelandontwikkeling in Nederland zo'n 50 jaar geleden: Wat hebben samenlevingsopbouw en volwasseneneducatie toen in feite bijgedragen? En wat kunnen we met die kennis bij de oplossing van actuele vraagstukken in overigens soms precies dezelfde plattelandsgebieden?

De verandering van autonoom dorp naar woondorp betekent dat rechtvaardigheid en solidariteit van karakter veranderen. Bewoners van het autonome dorp waren voor hun welzijn allereerst aangewezen op het dorp. Ging het goed met het dorp dan ging het goed met de bewoners. Omdat binnen woondorpen bewoners hun leven op verschillende ruimtelijke schalen organiseren is men minder afhankelijk van wat het dorp biedt en kunnen binnen het dorp meer individuele vormen van ongelijkheid ontstaan. Ongelijkheid op de woningmarkt en ongelijkheid in vervoersmogelijkheden zijn het meest besproken. Vooral de voortschrijdende vergrijzing zal vragen om nieuwe vormen van solidariteit. Voor een deel zullen die voortvloeien uit het bij elkaar wonen, maar nieuwe sociale steunnetwerken zullen vaak ook op afstand - buiten het dorp - worden gevonden. Bovendien moet de opkomst van succesvolle woondorpen niet leiden tot uitsluiting van kwetsbare groepen en minder succesvolle woondorpen.

Tenslotte: de verandering van autonoom dorp naar woondorp betekent een belangrijke verandering in de identiteit van dorpen. Dat kan er gemakkelijk toe leiden dat bewoners bij lokale verandering in een kramp schieten en geen andere optie naar voren kunnen brengen dan een terugkeer naar het dorp van hun jeugd. Ik ben er de afgelopen jaren steeds meer van overtuigd geraakt dat dorpsbewoners de gelegenheid moeten krijgen actief mee te schrijven aan de verhalen van hun dorp. Zulke 'verhalen': over wat verloren ging, zich recent ontwikkelde en welke nieuwe mogelijkheden er zijn voor het dorp als plek en lokale samenleving, zijn nodig om bewoners actief te oriënteren op de toekomst. Het zijn vooral allerlei sociaal-culturele projecten, zoals toneelvoorstellingen, foto-exposities, musicals en koorprojecten die in dorpen deze functie vervullen. In grensmilieus, zoals in de Westhoek, zijn het vooral 'dorpen met een verhaal' die een zekere charme hebben en op basis daarvan bezoekers en bewoners kunnen binden. Wat dat betreft blijken de Westhoekdorpen een immense inspiratiebron te zijn die met grote regelmaat bijdragen levert aan de verhalen van de bewoners en aan de literatuur.

Hoe kunnen bewoners en overheden met deze hefboomen omgaan? In de workshops bestaat vanmiddag voldoende gelegenheid om daarover met elkaar te spreken.

Literatuur

Pow, Tom (2012), *In Another World; among Europe's Dying Villages*, Edinburgh, Polygon.
Steenbekkers, Anja & Lotte Vermeij (red.) (2013), *De dorpenmonitor; Ontwikkelingen in de leefsituatie van dorpsbewoners*. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau.

Thissen, Frans & Maarten Loopmans (2013), *Dorpen in verandering*. *Rooilijn*, 46, 2 p 80-89.
Thissen, Frans & Joos Droogleever Fortuijn (2012), *Het dorpshuis: van bewoners en voor bewoners*.

De maatschappelijke participatie van dorpsbewoners en de betekenis van het dorpshuis in de dorpen van Littenseradiel. Amsterdam, Afdeling Geografie, Planologie en Internationale Ontwikkelingsstudies UvA.

Thissen, Frans & Marieke van der Meer (2013), *Dorpen in de grensstreek van de Westhoek; leefbaarheid en sociale vitaliteit van grensdorpen vanuit het perspectief van jonge bewoners*. Amsterdam, Universiteit van Amsterdam.

Thissen, Frans (2009), *Local community development and membership and voluntary work in cultural associations in the Netherlands*. Conference book 'Music is a prerequisite for community building', 4th International Round Table Conference, WMC, Kerkrade, p. 53-61.

Thissen, Frans (2010), *Wat houdt een (krimpend) dorp leefbaar en vitaal?* *Real Estate Magazine*, 71, p 23-26.

Thissen, Frans, Joos Droogleever Fortuijn & Petra van Konijnenburg (2003), *Kwetsbaar of Succesvol? De woonsituatie van ouderen in de dorpen van de Kop van Noord-Holland*. Amsterdam, Universiteit van Amsterdam, AME.

Vermeij, Lotte & Gerald Mollenhorst (2008), *Overgebleven dorpsleven. Sociaal kapitaal op het hedendaagse platteland*. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau.

“Vormen van zelfsturing” (Workshop I)

Drs. Lourens Koomans (andragoloog, zelfstandig trainer en adviseur)

In de workshop wil ik het vooral hebben over het smeden van vitale duurzame coalities van burgers die hun eigen boontjes willen doppen. Volgens hoogleraar Tine de Moor is er een stille revolutie aan de gang: “steeds vaker zie je dat burgers het heft in handen nemen en het met elkaar gaan regelen”. Deze revolutie is al geruime tijd bezig en niet zozeer het gevolg van de gewenste participatie-samenleving. Burgers zijn al langer ontevreden over het tekortschieten van de overheid op veel terreinen. De onvrede met de bestaande politiek, de opkomst van belangenparijen in de dorpen en steden zijn daar o.a. uitingsvormen van. Op veel plaatsen ontstaan coöperaties op o.a. het gebied van zorg en energie, een enorme toename de laatste jaren. Deze nieuwe golf van burgerinitiatieven wordt ook wel de derde generatie burgerparticipatie genoemd. Kenmerk ervan is dat de burger het initiatief neemt om zaken in de eigen wijk of dorp aan te pakken met of zonder steun van de overheid. De overheid kan faciliteren maar dat is niet noodzakelijk. Het primaat van de actie ligt bij de burger. De overheid krijgt hier een andere rol. Niet de overheid onderkent het probleem en probeert burgers te activeren, maar de burger ervaart problemen en onderneemt actie. De burger is meer en meer zelfsturend, zelforganiserend bezig. De overheid wil graag een participerende samenleving creëren doch zal haar rol als dirigent moeten opgeven. Er ontstaat anders een merkwaardige paradox als de overheid stelt: “Wees zelfsturend”. Natuurlijk kan de overheid initiatieven faciliteren met regelgeving of met geld, natuurlijk kan de overheid burgers uitnodigen tot meer zelforganisatie, maar opleggen zal onherroepelijk leiden tot weerstand en hakken in het zand. Wat overigens voor de overheid geldt, geldt ook voor (welzijns) professionals. De trend naar meer zelfsturing sluit mooi aan bij de autonomie-wens van velen. Grip krijgen op je eigen situatie en je eigen toekomst is een basisbehoefte.

Toch zal deze organisatieontwikkeling niet altijd zonder problemen gaan. Het vinden van een focus en een helder doel, het zoeken naar samenwerkingsprocedures, het oplossen van samenwerkingsproblemen en het realiseren van adequaat leiderschap, daarmee krijgt ook het burgerinitiatief te maken. De vraag hoe je komt tot een duurzame vitale coalitie die deze vraagstukken effectief kan aanpakken is het onderwerp van deze workshop. Ik wil dat concretiseren aan de hand van de vergrijzing in kleine kernen op het platteland. Hoe kunnen de babyboomers over 10 à 15 jaar nog comfortabel en levensloopbestendig wonen. Vervoer, zorg, drempelvrij- en aangepast wonen zal een probleem gaan vormen doordat 80 jarigen meer zorgbehoefstig en minder mobiel worden. Huidige zorgarrangementen verdwijnen en daar zullen nieuwe voor in de plaats moeten komen. Nieuwe technologieën zullen een grotere rol gaan spelen. Wat nodig zal zijn is kennisproductie en innovatie. Antwoorden kunnen gevonden worden in de sociaal kapitaal theorie (Bourdieu, Putnam, Lin, Portes, de Jong, Nahapiet en Ghoshal). Op basis van dit model zijn andragogische interventies toe te passen, die gericht zijn op het vergroten, veranderen en vernieuwen van gedragsalternatieven, waardoor mensen en groepen meer greep krijgen op hun situatie als zij dat zelf wensen. Naast deze interventies is marketing een invalshoek om wensen, verwachtingen en motieven van bewoners te beschrijven welke aanleiding kunnen zijn tot een doelgroepgerichte aanpak om je achterban te activeren. En tenslotte is voorlichting (nudging) een instrument om bewoners bewust te maken van huidige en komende problemen.

“Educatie op het platteland” (Workshop II)

Drs. Lidwien Vos de Wael (stafmedewerker Learn for Life)

Learn for Life heeft, mede via haar voorganger Stichting Volkshogeschoolwerk, stevige wortels in educatie en plattelandsontwikkeling. Dit staat beschreven in ‘De Volkshogeschool: geschiedenis en actualiteit’, het boeiende boek van Maarten Van der Linde en Johan Frieswijk dat in 2013 verscheen.

Anno 2014 is Plattelandsontwikkeling & Educatie nog steeds een hoofdaandachtspunt van Learn for Life. De stichting ontwikkelt, veelal in samenwerking met andere partijen, projecten rond de bijdrage van volwasseneneducatie aan duurzame plattelandsontwikkeling en leefbaarheid.

De expertise van Learn for Life ligt met name bij het non-formele en informele leren. De opbrengsten van non-formele educatie en van informeel leren hebben een grote en op zich zelf staande waarde voor persoonlijke ontwikkeling van volwassenen, voor sociale inclusie en maatschappelijke participatie en voor sociale cohesie. Daarnaast kan non-formele educatie ook een goede opstap zijn naar formele educatietrajecten en vervolgens mogelijk opening bieden naar arbeidsparticipatie.

In alle projecten van Learn for Life is de inbreng van Europese partners van belang. Via Lerende Partnerschappen en Workshops halen we expertise binnen die we beoordelen en/of ‘vertalen’ voor de Nederlandse situatie. Goede praktijkvoorbeelden en methodieken geeft Learn for Life door aan haar eigen nationale en Europese netwerk. Soms leidt dit tot de start van een proefproject. Onder de paraplu van de **Rural Academy** (formele oprichting in 2012, maar feitelijk al langer actief) werkt de stichting nauw samen met Doarpswurk in Friesland en Welzijnswerk Midden-Drenthe.

Ons eerste Europese project rond Educatie & Plattelandsvernieuwing was **LILLA** (Land Life Learning, 2006 - 2008), een project over de bijdrage van educatie aan plattelandsontwikkeling. Bij het zoeken naar projectpartners in 2006 stuitte we meteen al op een veelzeggende situatie: veel organisaties voor plattelandsontwikkeling voelden zich in eerste instantie helemaal niet aangesproken op het thema educatie (‘dat doen wij helemaal niet!’) en aanbieders van educatie gaven vaak aan dat ze zich niet zo specifiek met plattelandsvernieuwing bezig hielden. Het bleek dus echt nodig te zijn om de rol van educatie te onderzoeken, zichtbaar te maken en te versterken. Partners uit vijf landen exploreerden dit thema en afsluitend beschreven we 15 goede voorbeelden. Dit project gaf de aanzet tot verder onderzoek naar het thema Educatie & Plattelandsontwikkeling.

In het Lerend Partnerschap **Learning Heart** (2009 – 2011) namen we de rol van dorpshuizen bij educatie onder de loep. Tijdens dit project bezochten we ook enkele duurzame gemeenschapshuizen. In deze periode bouwde Doarpswurk het Netwerk Duurzame Dorpen op. Zo ontstond de behoefte om ook in Europees projectverband aandacht te schenken aan duurzaamheidsvraagstukken op het platteland. Dit leidde tot de ontwikkeling van **SMART** (2011 – 2013), waarin vijf landen dorpsinitiatieven op het gebied van duurzaamheid bestudeerden.

Naast lerende partnerschappen organiseerde Learn for Life internationale trainingen **Vital**

Villages – planning and development for a sustainable and inclusive rural area over het maken van dorpsvisies. Het maken van een dorpsvisie vraagt specifieke competenties van bewoners. Tientallen vrijwilligers uit meer dan 15 Europese landen volgden een training: een intensieve kennismaking met de holistische benadering van plattelandsvernieuwing en innovatieve methodieken.

Soms maakt een project in het buitenland zoveel indruk op ons dat we graag onderzoeken of dit ook in Nederland kan worden toegepast: in Slovenië zagen we bijvoorbeeld hoe studiegroepen een belangwekkende rol spelen bij behoud en bevordering van de leefbaarheid in rurale gebieden. Dit leidde er toe dat Learn for Life en Welzijnswerk Midden Drenthe in 2013 startten met het proefproject **Actietafels Leefbaarheid**: een nieuw initiatief waarbij kleine groepen plattelandsbewoners actuele vraagstukken onderzoeken, slimme oplossingen in kaart brengen en de resultaten met dorpsgenoten delen. Bij de Actietafels gaat het om Leren én Doen. Tijdens het werkproces ontwikkelen de deelnemers zich en maken zij zich nieuwe competenties eigen. Naast de educatieve component werkt iedere Actietafel aan een concreet doel dat de leefbaarheid in de eigen omgeving bevordert. Bijvoorbeeld de inrichting van een dorpsplein in Witteveen en dorpsmoestuin in Beilen. Actietafels Leefbaarheid worden begeleidt door mentoren die getraind zijn om zowel het Leren als het Doen aan bod te laten komen.

Wat wij merken dat belangrijk is:

- Educatie dicht bij huis - liefst in eigen dorp- draagt bij aan de leefbaarheid op het platteland
- Bewust inzetten van educatie bij processen van plattelandsvernieuwing draagt bij aan de duurzaamheid van de initiatieven
- Thema's en inhoud van educatie hebben bij voorkeur nauwe relatie met concrete lokale belangen en lokale interesse
- Naast de inzet van professionals is het zinvol om ook gebruik maken van vrijwilligers en lokaal aanwezig talent: leren van de burens
- Educatieactiviteiten in de rurale gebieden zijn vaak op maat en in veel gevallen kleinschalig
- Educatieaanbod en –resultaat wordt versterkt als lokale partners samenwerken zoals dorps huis, ROC, bibliotheek, gemeente, verenigingen en anderen

Meer informatie

Learn for Life

Lidwien Vos de Wael

info@platformlearnforlife.nl

www.platformlearnforlife.nl

“Sociale vitaliteit zonder ‘hindermacht’ ” (workshop III)

Drs. Maarten Loeffen (directeur Stadswerk Nederland)

In het mooie themanummer ‘Dorpen in verandering’ van het blad Rooilijn bepleit een aantal auteurs dat het debat over dorpen niet moet worden gedomineerd door discussies over krimp en verlies van voorzieningen, maar dat we het woondorp moeten zien als voedingsbodem voor interessante nieuwe burgerinitiatieven in zorg, collectief vervoer en cultuur. Geschetst wordt dat in sociaal vitale dorpen waardevolle zaken tot stand komen dankzij het vrijwillig handelen van bewoners. Nu is dat burgerinitiatief niet in alle dorpen in gelijke mate aanwezig. Koersen op de kracht van burgerinitiatieven leidt tot verschillen. In sommige kernen of dorpen ontstaan of blijven meer voorzieningen aanwezig dan in anderen. En wat is dan de rol van de overheid? Moet of kan de overheid een rol spelen om een te grote scheefgroei te voorkomen?

LCGW hét netwerk voor gemeentelijk welzijn beleid stelde tijdens haar conferentie in 2013 het manifest Petje af voor de burger op. Geïnspireerd door Jan Rotmans en door de Amerikaan Jim Diers formuleerde LCGW tien punten als leidraad voor een nieuwe verhouding tussen overheid en burgerinitiatief. Minder regisserend en meer faciliterend. En het manifest viel in vruchtbare bodem. Gemeenten experimenteren en verkennen hun nieuwe rol. Good practices en ”best persons” zijn inmiddels beschreven in publicaties als Spoor van vernieuwing en Publieke pioniers. Waar zitten de ontwikkelpunten?

Het is wennen voor de overheid om een andere positie in te nemen. Om niet het initiatief te nemen maar dit aan de burgers te laten. Om er eer in te scheppen om burgerinitiatieven niet voor de voeten moeten lopen, ze in beleidskaders te forceren of ze al te snel te institutionaliseren. De overheid een haar professionele partners zijn al jaren gewend om hét voor de burgers te gaan doen. Een stapje terug, geduld betrachten, accepteren dat dingen anders gaan dan jezelf had bedacht. Dat is lastig. We moeten op zoek naar een nieuw samenspel. Een nieuwe mindset bij burgers, professionals en ambtenaren. Burgers nemen meer verantwoordelijkheid, zijn ondernemender en stellen zich minder als consument op. Professionals en ambtenaren regisseren minder, faciliteren meer, verzinnen minder zelf, maar zoeken de energie van burgers op. Daarbij kunnen social media een belangrijke rol spelen. Door internet is de samenleving co-creatiever geworden en is het mogelijk om eerder/voortdurend het contact te zoeken met de samenleving. Niet om mensen mee te krijgen, maar om aan te sluiten bij wat er al is.

Maar dan is het wel belangrijk om ook te zien, te horen wat er gaande is. Daarvoor is het belangrijk om de online conversatie te monitoren. Zonder te zoeken op beleidstaal. Kijk waar de energie zit. Deel, luister en activeer. Stel niet jezelf, je bedrijf of organisatie centraal, maar een thema. Zodat je samen met andere belanghebbenden belangeloos kunt werken aan dat thema.

“Hoe plannen we de andere kant op? (Gevolgen van demografische krimp voor de gebouwde omgeving)” (Workshop IV)

Dr. ir. Sabine Meier (lector Krimp & Leefomgeving, kenniscentrum NoorderRuimte, Hanzehogeschool Groningen)

Een dalend aantal inwoners (en vooral een dalend aantal huishoudens) heeft zowel voor de stedelijke als voor de landelijke context waardevermindering en leegstand van gebouwen - zoals woningen, winkels en maatschappelijke voorzieningen - ten gevolg.

Voor beide contexten geldt, ten eerste, dat het fenomeen zich gesegregeerd voordoet. Met andere woorden, er vallen 'gaten'. In sommige straten binnen stadswijken staan er gewilde woningen terwijl enkele straten verder woningen in waarde dalen. Ook op het platteland zijn er verschillen tussen dorpen. Sommige worden door nieuwkomers aantrekkelijk gevonden terwijl in andere dorpen het aantal inwoners snel(ler) afneemt.

Ten tweede geldt voor zowel de stedelijke als de landelijke context dat naar alternatieve vormen van waardebehoud en beheer wordt gezocht. Nieuwe functies voor bestaande gebouwen worden bedacht. Daarbij valt op dat overheden en woningbouwcorporaties niet de enige 'probleemeigenaren' (willen) blijven. Er wordt een beroep gedaan op burgers en ondernemers om gezamenlijk voor oplossingen te zorgen; oplossingen die doelen op het overeind houden van een (minimum) kwaliteit voor de dagelijkse leefomgeving. Onderzoekers van het SCP of bijvoorbeeld Gardenier constateren dat het delen van 'probleemeigenaarschap' op het noordelijke platteland redelijk goed gaat. Onderzoekers van de stedelijke context (Duyvendak, Tonkens, etc.) wijzen erop dat de ongelijkheid wat betreft toegang tot voorzieningen en mogelijkheid voor participatie tussen kwetsbare en minder kwetsbare burgers in de toekomst zal toenemen.

Ten derde wordt steeds meer de noodzaak gevoeld om tot regionale samenwerking dan wel (boven)regionale afstemming te komen om concurrentie tussen voorzieningen en plaatsen te beperken.

Bovenstaande drie ontwikkelingen worden aan de hand van voorbeelden nader toegelicht.

“Uitdagingen mbo/hbo in krimpregio's” (Workshop V)*Drs. Gerrit Kappert (andragoloog, filosofisch practicus)*

Hoe kunnen mbo- en hbo-scholen bijdragen aan een vitale economie in of bij krimpregio's?

Vanaf 2008 van diverse raden, onderzoeksorganisaties, adviesbureaus, enz. publicaties die het fenomeen bevolkingsdaling (krimp) beschrijven, steeds met sets aan beleidsadviezen. In het nog steeds bruikbare rapport “Bevolkingsdaling”

uit 2008 van de Raad voor het Openbaar Bestuur/ Raad voor financiële verhoudingen begint mijn zoektocht.

De SER rapporteerde in 2011 op een indringende manier over de krimpkwestie. In de samenvatting daarvan lees ik aanbevelingen die ook in latere rapporten steeds terug komen.

Citaten:

“Regionale bevolkingskrimp kan leiden tot forse herstructureringsopgaven, maar biedt ook nieuwe kansen. De SER is er van overtuigd dat op basis van een maatschappelijk gedragen transitiebeleid er voldoende mogelijkheden zijn om de demografische ontwikkelingen te gebruiken om de vitaliteit van de (toekomstige) krimpregio te waarborgen. Het benutten van de kansen vereist onder meer:

- bewustwording bij decentrale overheden, bedrijfsleven, maatschappelijke instellingen en burgers van de nieuwe demografische realiteit en een omslag in denken en doen;
- samenwerking tussen deze stakeholders in de regio;
- innovatief ondernemerschap dat actief inspeelt op de nieuwe omstandigheden;
- een integrale aanpak die aansluit op de specifieke kwaliteiten (comparatieve voordelen) van een regio en de verschillende beleidsterreinen verbindt;
- goede bestuurlijke randvoorwaarden die maatwerk mogelijk maken.”

“Kansen benutten op basis van de regiospecifieke kwaliteiten.

Uit de verkenning van de kansen in landelijke krimpgedebieden komt naar voren dat een toenemend aantal (toekomstige) krimpregio's zich oriënteert op de eigen kwaliteiten en op basis hiervan lange termijn visies ontwikkelt. Inspelen op regionale eigenheid en onderscheidene kwaliteiten met oog voor de noodzakelijke economische diversiteit is hierbij het motto.”

Uit deze en andere beleidsadviezen lees ik steeds vaker een aanbeveling die over het ‘regionaal specifieke’ heen stijgt: kies voor nieuwe invullingen van de (economische) bedrijvigheid in de regio (de economische vitaliteit).

Voorbeelden die ik hierbij tegen kom:

- biobased economy
- aqua-, agri- and foodindustry
- vrije tijdseconomie en toerisme
- duurzame energieproductie, -distributie en –gebruik
- innovatieve zorg voor ouderen (Healthy Ageing)
- innovatief aanbod aan woningen, zorg en service, in een natuurlijke landschap voor rustzoekers (Drentenieren)
- een duurzaam en sluitend aanbod aan vervoersmogelijkheden (goede bereikbaarheid)
- stimuleer burgerinitiatieven op het gebied van voorzieningen

-benut vrijgekomen boerderijen, industriegebouwen voor “nieuwe” ondernemers.

Over het stimuleren van een vitale economie kom ik tot de conclusie: mbo- en hboscholen moeten samenwerken met de regio (overheden, bedrijfsleven, natuurorganisaties, zorg- en welzijnsorganisaties) en gezamenlijk zoeken naar de mogelijkheden voor innovatie en de opleidingen hiervoor.

Binnen deze innovaties is er een hele interessante: de moderne variant van ambachtelijkheid. Na “De ambachtsman” van Richard Sennett erkennen steeds meer deskundigen de waarde van ambachtelijkheid en omdat in de krimpregio’ de cultuur van ambachtelijkheid nog niet ver is weggezakt kan er worden voortgebouwd op deze rijke cultuur.

In de werkplaats wil ik met u zoeken naar aanwijzingen om bovenstaande suggesties te onderzoeken op haalbaarheid.

Ter voorbereiding van deze werkplaatsbijeenkomst heb ik bel- en mailrondes gedaan om meer te weten te komen over initiatieven op dit terrein. Graag maak ik u hiervan deelgenoot.

Zelf woon ik in een krimpgemeente en bij verrassing kwam ik er achter dat een onderzoeker onze gemeente vorig jaar op verschillende krimpaspecten heeft onderzocht. Haar en mijn ervaringen zal ik u niet onthouden.

In de werkplaats wordt daarna ook geïnventariseerd welke waardevolle projecten u kent.

Bij de voorbereiding heb ik het boek “In het oog van de orkaan” van Jan Rotmans gelezen. Zijn zoeken naar mogelijkheden voor een duurzame samenleving is de moeite waard.